

NGHIÊN CỨU PHÁT TRIỂN CON NGƯỜI TRÊN THẾ GIỚI VÀ KIẾN NGHỊ CHO NGHIÊN CỨU PHÁT TRIỂN CON NGƯỜI Ở VIỆT NAM¹

NGUYỄN HỒNG ANH*

Với cách tiếp cận “coi con người không chỉ là mục tiêu mà còn là động lực của phát triển”, vào những năm 80 của thế kỷ XX, các học giả trên thế giới đã hướng tới xu hướng nghiên cứu mới về phát triển – đó là nghiên cứu phát triển con người (PTCN). Trong số các học giả này, kinh tế gia Pakistan Mahbub ul Haq² và kinh tế gia Ấn Độ Amartya Sen được coi là những người đầu tiên đặt nền móng cho nghiên cứu phát triển con người. Hai nhà kinh tế này cũng là những người có đóng góp to lớn cho việc xây dựng Báo cáo Phát triển Con người của Liên hợp quốc (LHQ) ở cấp độ toàn cầu từ năm 1990. Đến nay, sự xuất hiện của hàng trăm Báo cáo Phát triển Con người của toàn cầu, khu vực và các quốc gia cùng với rất nhiều công trình nghiên cứu về phát triển con người trên thế giới đã khẳng định thêm ý nghĩa và hướng đi đúng đắn của xu hướng nghiên cứu về Phát triển con người.

1. Nghiên cứu lý luận

Phát triển con người không phải là một học thuyết hay một sáng kiến mới, bởi ý tưởng về hạnh phúc con người đã được trình bày trong các tác phẩm của Aristotele, Immanuel Kant, Karl Marx, John Stuart Mill... Tuy nhiên, khi xem xét lại khái niệm này với cố gắng thao tác hoá, cụ thể hoá và lượng hoá phát triển con người thông qua chỉ số phát triển con người (HDI), các học giả như Mahbub ul Haq, Amartya Sen, Martha Nussbaum... đã góp phần định hình một triết lý phát triển mới nhằm khắc phục những hạn chế của các triết lý về phát triển trước đó như triết lý tối đa hoá lợi ích và triết lý về nhu cầu cơ bản. Cùng với những cố gắng ban đầu của các học giả trên nhằm xây dựng triết lý phát triển mới, số lượng nghiên cứu về phát triển con người ngày càng tăng, đặc biệt là sau khi Báo cáo Phát triển con người lần đầu tiên được ra đời năm 1990. Các nghiên cứu lý luận về PTCN trong những năm qua tập trung vào phân tích, đánh giá, thao tác hoá các vấn đề, các khái niệm như: (1) con người là trung tâm của phát triển hay nói cách khác, phát triển phải “do con người, vì con người và bởi con người”; (2) cách tiếp cận năng lực và so sánh cách tiếp cận này với cách tiếp cận nhu cầu cơ bản và tối đa hoá lợi ích, (3) thao tác hoá khái niệm tiếp cận năng lực; (4) làm rõ khái niệm tính chủ thể, tự do; (5) phân tích, so sánh “phát triển con người” với “quyền con người”, “an ninh con

---

* ThS.; Viện Nghiên cứu Con người.

¹ Bài viết dựa trên kết luận và kiến nghị của đề tài cấp Viện của Viện Nghiên cứu Con người *Tình hình nghiên cứu PTCN đến năm 2007* do tác giả làm chủ nhiệm.

² Ông Mahbub ul Haq đã qua đời năm 1998, và Báo cáo Phát triển Con người toàn cầu năm 1999 đã dành những lời trân trọng để tưởng nhớ tới ông, trong đó ghi nhận ông chính là người đặt nền móng cho Báo cáo Phát triển Con người.

người... Các nghiên cứu PTCN nhìn chung đòi hỏi cách tiếp cận đa ngành và liên ngành của nhiều nhà khoa học như: khoa học giáo dục, khoa học y tế, khoa học xã hội và nhân văn (trong đó phải kể đến kinh tế học, luật học, xã hội học, triết học, văn hoá học...), khoa học chính trị... nhằm đem lại một cái nhìn đa chiều về phát triển con người.

2. Nghiên cứu tác động chính sách – Các báo cáo PTCN

Bên cạnh những nghiên cứu lý luận về PTCN, sự ra đời của hơn 500 Báo cáo PTCN ở các cấp độ toàn cầu, khu vực, quốc gia và địa phương (trong từng quốc gia) từ năm 1990 chính là những chứng cứ khoa học quan trọng cho việc xây dựng chính sách của các quốc gia. Các báo cáo tuy hướng tới những chủ đề khác nhau như: văn hoá, giáo dục, y tế, môi trường, xã hội, kinh tế, xoá đói giảm nghèo, giới, sự tham gia của người dân... nhưng đều mang những thông điệp quan trọng nhằm thay đổi chính sách theo hướng có lợi cho con người, đặc biệt là những nhóm người dễ bị tổn thương trong xã hội như người nghèo, nhóm người thiểu số, người tàn tật, phụ nữ... Chính vì vậy, khác với các báo cáo khác của UNDP như Báo cáo Mục tiêu phát triển thiên niên kỷ, Văn bản chiến lược giảm nghèo, Báo cáo đánh giá quốc gia thường niên, Khuôn khổ hỗ trợ phát triển của LHQ, Báo cáo PTCN là những công cụ vận động chính sách với mục tiêu rõ ràng: “chuyển hướng tập trung từ thu nhập quốc gia sang các chính sách đặt con người vào trung tâm của phát triển” (Báo cáo PTCN năm 1990). Trong những năm qua, LHQ đã tập hợp được một số báo cáo PTCN được đánh giá là có tác động, ý tưởng và tính sáng tạo. Bên cạnh những việc đã đạt được đó, theo chúng tôi trong thời gian tới, các báo cáo PTCN cần xây dựng một khung lý thuyết rõ ràng về PTCN và các vấn đề nghiên cứu cũng như làm rõ nội hàm và thao tác hoá một số khái niệm nhằm khẳng định ý nghĩa và vai trò của phát triển con người trong hoạch định các chính sách của quốc gia.

3. Nghiên cứu về Chỉ số phát triển con người:

Trong nỗ lực đánh giá phát triển con người, việc thiết lập nên các chỉ số đo lường phát triển con người có vai trò rất quan trọng và có ý nghĩa. Mặc dù các quốc gia tồn tại trong các môi trường chính trị và trong điều kiện kinh tế - văn hóa - xã hội khác nhau nhưng nhờ vào các chỉ số, chỉ báo phát triển con người, người ta có được những thước đo chung để đánh giá mức độ phát triển con người của các quốc gia trong mối tương quan với thế giới. Hệ báo cáo PTCN của LHQ có thể coi là nguồn dữ liệu quan trọng cung cấp bức tranh khá toàn diện về tình hình PTCN trên thế giới, khu vực, quốc gia và địa phương thông qua các chỉ số, chỉ báo về các chiều cạnh phát triển con người. Các chỉ số liên quan đến phát triển con người được đề cập tới trong hệ báo cáo phát triển con người của UNDP bao gồm ba nội dung chính: (i) Chỉ số phát triển con người (HDI); (ii) Các chỉ số liên quan đến phát triển con người được xây dựng trong hệ báo cáo phát triển con người của UNDP (bên cạnh chỉ số HDI, các báo cáo phát triển con người của UNDP đã xây dựng nên cách tính toán và đo lường 04 chỉ số nhằm phản ánh sâu sắc hơn sự phát triển con người, đó là Chỉ số nghèo khổ tổng hợp HPI; Chỉ số phát triển con người liên quan đến giới GDI; Chỉ số trao quyền về giới GEM và Chỉ số thành tựu công nghệ TAI); và (iii) Các chỉ số, chỉ báo khác được tập hợp, thống kê trong các báo cáo PTCN của UNDP để phản ánh toàn diện và sâu sắc hơn về tình trạng phát triển con

người của các quốc gia trên thế giới. Qua xem xét các nghiên cứu chỉ số PTCN, có thể nhận thấy một số điểm cần lưu ý sau:

- Cùng với sự phát triển chung về kinh tế - xã hội của toàn thế giới, trong tương lai không xa, các quốc gia sẽ từng bước đạt được những ngưỡng cao hơn trong các hợp phần của chỉ số phát triển con người (về kinh tế, y tế, giáo dục). Do đó, chỉ số phát triển con người hiện nay có thể không phản ánh được rõ nét bức tranh về phát triển con người. Do vậy, cần tăng cường bổ sung việc đo lường các chiều cạnh khác của phát triển con người để chỉ số phát triển con người phản ánh tốt hơn tình trạng phát triển con người của các quốc gia, đặc biệt là các chiều cạnh liên quan đến quyền con người.

- Bên cạnh đó, tương tự như chỉ số Nghèo khổ tổng hợp HPI, việc đo lường chỉ số Phát triển con người HDI nên có sự tách biệt riêng cho hai nhóm các quốc gia phát triển và các quốc gia đang phát triển. Đối với các quốc gia phát triển – những quốc gia đã đạt được những thành tựu đáng kể về tuổi thọ, xóa mù chữ ở người lớn, tỷ lệ nhập học chung các cấp đều cao – thì cần bổ sung thêm những chỉ báo khác về y tế, kinh tế, giáo dục hoặc các chiều cạnh khác vào đo lường phát triển con người.

4. Các cơ quan, tổ chức, diễn đàn nghiên cứu về PTCN

Dù mới được thành lập cuối những năm 90 và đầu những năm 2000, các tổ chức, cơ quan nghiên cứu về PTCN đóng vai trò lớn trong việc tổ chức, kết nối và phổ biến các nghiên cứu về PTCN. Hầu hết các tổ chức, cơ quan này đều xuất bản tạp chí Phát triển con người, trong đó tập hợp những bài viết học thuật về phát triển con người và các vấn đề liên quan. Các tổ chức nghiên cứu mang tính quốc tế như Hiệp hội Phát triển con người và Năng lực (HDCA) là nơi quy tụ của nhiều học giả quan tâm tới lĩnh vực phát triển con người như Amartya Sen, Martha Nussbaum, Frances Stewart. HDCA cũng thường xuyên phối hợp với Đại học Oxford (Anh) tổ chức các hội thảo quốc tế, các khoá đào tạo ngắn hạn hàng năm về Phát triển con người. HDCA hiện đang trong quá trình xây dựng chương trình giảng dạy về Phát triển con người. Cùng với HDCA, Trung tâm nghiên cứu nghèo đói và phát triển con người của Đại học Oxford (The Oxford Poverty and Human Development Initiative – OPHI) do Tiến sỹ Sabina Alkire là Giám đốc đã và đang thúc đẩy cách tiếp cận PTCN trong giải quyết vấn đề giảm nghèo thông qua các nghiên cứu cơ bản và đa ngành.

Bên cạnh các tổ chức quốc tế, các cơ quan nghiên cứu về PTCN cũng đã được thành lập ở nhiều quốc gia. Viện Nghiên cứu Phát triển con người Ấn Độ là một trong những cơ quan có uy tín với nhiều đóng góp học thuật về phát triển con người. Viện đã cho xuất bản nhiều đầu sách, thường xuyên tổ chức các cuộc hội thảo về Phát triển con người cũng như trao giải cho các nghiên cứu có tính sáng tạo và xuất sắc cho các nghiên cứu viên trẻ. Khác với mô hình hoạt động của Viện Nghiên cứu Phát triển con người Ấn Độ, tổ chức mạng lưới Phát triển con người Phillipines (HDN) tập hợp được sự tham gia của nhiều bên liên quan như các nhà nghiên cứu, các nhà hoạch định chính sách, tổ chức phi chính phủ và các tổ chức xã hội... HDN chính là tổ chức điều phối các hoạt động chuẩn bị cho sự ra đời của Báo cáo PTCN của Phillipines, vận động chính sách, xuất bản các nghiên cứu chính sách về PTCN cũng như giảng dạy, đào tạo về phát triển con người.

Ngoài các tổ chức, cơ quan nghiên cứu về PTCN trên, các mạng lưới điện tử về PTCN như Mạng lưới Báo cáo Phát triển con người (HDR-Net), Mạng lưới về Thống kê Báo cáo Phát triển con người (HDRStat-Net) và Mạng lưới Phát triển con người khu vực châu Á – Thái Bình Dương (AP-HD Net) chính là những diễn đàn trao đổi, chia sẻ thông tin, thảo luận các vấn đề và quy trình của Báo cáo PTCN hiệu quả. Và gần đây nhất, sự ra đời của Báo cáo PTCN khu vực châu Á – Thái Bình Dương với tựa đề “Giải quyết tham nhũng, thay đổi cuộc sống”, diễn đàn lại trở thành phương tiện truyền thông hữu ích cho các bên liên quan như các nhà hoạch định chính sách, các nhà nghiên cứu, các tổ chức quốc tế, các tổ chức phi chính phủ và những cá nhân quan tâm đến Phát triển con người

5. Nghiên cứu PTCN ở Việt Nam

Nghiên cứu PTCN ở Việt Nam đã được cơ quan khoa học như Viện Nghiên cứu Con người thuộc Viện Khoa học xã hội (KHXH) Việt Nam quan tâm và triển khai thành một hướng nghiên cứu cơ bản của Viện. Điều này có thể nhận thấy qua khối lượng các đề tài cấp Nhà nước, cấp Bộ và cấp Viện cũng như thông qua hệ thống các bài tạp chí, các bài tham luận hội thảo trong thời gian qua. Ngoài ra, Viện KHXH Việt Nam đã có vai trò rất quan trọng trong việc triển khai tổ chức thực hiện Báo cáo PTCN trong những năm qua và trong thời gian tới. Tại các địa phương ở Việt Nam, quan điểm phát triển con người và chỉ số phát triển con người đã được tiếp cận và sử dụng, vận dụng bằng nhiều con đường, hình thức, ở nhiều cấp độ khác nhau. Đặc điểm nổi bật là ở các địa phương ở Việt Nam, quan điểm phát triển con người và chỉ số phát triển con người đã được nghiên cứu và có sự gắn kết chặt chẽ giữa quá trình, kết quả nghiên cứu và vận dụng vào thực tiễn ở cả cấp quốc gia và cấp các tỉnh, thành phố. Quá trình gắn kết chặt chẽ nghiên cứu và vận dụng vào thực tiễn tuy rất khó khăn do thiếu nhân lực, kinh phí, do vấn đề mới mẻ song đã bước đầu gây dựng được một cơ sở dữ liệu cho việc theo dõi, giám sát các quá trình phát triển kinh tế - xã hội, phát triển con người tại nhiều địa phương. Qua quá trình này, một lực lượng đông đảo cán bộ nhiều ngành, nhiều cấp đã được tiếp cận và vận dụng các quan điểm phát triển con người và chỉ số phát triển con người - một công cụ mang tính hội nhập vào thực tiễn địa phương, phục vụ cho quá trình chủ động hội nhập quốc tế của địa phương và cả nước.

Từ thực tế nghiên cứu PTCN trên thế giới cũng như ở Việt Nam trong thời gian qua, bài viết này đề xuất *một số kiến nghị nhằm đẩy mạnh công tác nghiên cứu và xây dựng Báo cáo PTCN ở Việt Nam trong thời gian tới:*

(1) Mặc dù chỉ biểu hiện bởi một con số nhưng cho đến nay, chỉ số phát triển con người HDI vẫn được công nhận là một công cụ quản lý kinh tế – xã hội có tính hội nhập quốc tế, phản ánh tổng hợp cả thành tựu kinh tế và thành tựu xã hội về cả số lượng và chất lượng. Trong quá trình thực hiện các kế hoạch phát triển kinh tế – xã hội của các địa phương, cần xác định các biện pháp tích cực và khẩn trương nâng giá trị HDI thời kỳ 2006 – 2010, tạo nền tảng góp phần đạt được những mục tiêu của Chiến lược phát triển kinh tế – xã hội 2001 – 2010 và các Mục tiêu Phát triển Thiên niên kỷ vào năm 2015 của cả nước ta một cách bền vững.

(2) Các nghiên cứu PTCN của Việt Nam trong thời gian qua chủ yếu tập trung vào đo đạc các chỉ số PTCN (HDI) ở các địa phương. Tuy nhiên, cũng cần phải khẳng định rõ ràng, khái niệm về phát triển con người rộng hơn nhiều so với chỉ số phát triển con người hay nói cách khác, chỉ số phát triển con người chưa thể thể hiện một cách toàn diện mức độ và tình trạng phát triển con người của một cộng đồng, địa phương, quốc gia hay khu vực nhất định. Vì vậy, việc triển khai các nghiên cứu lý luận về phát triển con người nhằm làm rõ nội hàm khái niệm, thao tác hoá các khái niệm là hết sức cần thiết. Bên cạnh đó, các nghiên cứu thực chứng về các vấn đề của quốc gia dựa trên cách tiếp cận phát triển con người là một hướng nghiên cứu mà Việt Nam cần đẩy mạnh trong thời gian tới.

(3) Tính đến nay, Việt Nam mới chỉ xây dựng được một báo cáo Phát triển con người duy nhất năm 2001. Việt Nam đang trong quá trình xây dựng báo cáo Phát triển con người năm 2010. Như vậy, có thể thấy rằng so với các quốc gia trong khu vực như Thái Lan, Phillipines, hay các quốc gia kém phát triển như Lào, Campuchia, số lượng báo cáo PTCN của Việt Nam còn rất khiêm tốn. Kết quả này cũng cho thấy những hạn chế trong quá trình điều phối, xây dựng Báo cáo Phát triển con người. Theo như E.A.Wattez, Đại diện thường trú Chương trình Phát triển LHQ tại Việt Nam đã nói trong *Lời giới thiệu của UNDP Việt Nam về Báo cáo Phát triển con người Việt Nam 2001*: “Xét về nhiều phương diện, quá trình xây dựng Báo cáo còn quan trọng hơn cả nội dung Báo cáo...” bởi lẽ qua quá trình xây dựng báo cáo phát triển con người, quá trình nghiên cứu HDI, năng lực nghiên cứu của các nghiên cứu viên, năng lực quản lý điều hành của các nhà hoạch định chính sách và của cán bộ địa phương đã được nâng lên đáng kể. Chính vì vậy, trong thời gian tới, các cơ quan liên quan ở Việt Nam cần chú trọng đến công tác điều phối, tổ chức chuẩn bị báo cáo PTCN, cũng như quan tâm tới nâng cao năng lực của các bên liên quan. Bên cạnh đó, cần xem xét thiết lập một cơ quan, tổ chức nghiên cứu về PTCN, kết hợp mô hình của Viện Nghiên cứu Phát triển con người Ấn Độ (mạnh về nghiên cứu hàn lâm) với mô hình của Tổ chức mạng lưới PTCN (chú trọng tới xây dựng báo cáo PTCN, vận động chính sách và đào tạo) nhằm tạo dựng nền móng vững chắc cho nghiên cứu PTCN cũng như xây dựng những bằng chứng khoa học cho việc hoạch định chính sách.

(4) Tăng cường giao lưu, hợp tác với các cơ quan, tổ chức nghiên cứu Phát triển con người nhằm thảo luận, cập nhật các xu hướng, các vấn đề nghiên cứu PTCN trên thế giới, ở các quốc gia và Việt Nam; đồng thời trao đổi, chia sẻ các thông tin về các khoá đào tạo, các hội thảo quốc tế về phát triển con người, về quy trình xây dựng báo cáo PTCN... Việc tham gia tích cực trên các diễn đàn PTCN của các nghiên cứu viên, các nhà hoạch định chính sách cũng như các tổ chức phi Chính phủ Việt Nam cũng hết sức cần thiết nhằm nâng cao hiểu biết về PTCN và tình hình nghiên cứu PTCN cũng như chia sẻ tình hình PTCN và nghiên cứu PTCN ở Việt Nam cho cộng đồng quốc tế. Ngoài ra, nguồn tài liệu về PTCN tại các cơ quan nghiên cứu còn rất hạn chế nên việc đầu tư xây dựng cơ sở dữ liệu về PTCN này là hết sức cần thiết.